

млин, що розташований на р. Цмолка поблизу Нововолинська: «Підмурок над землею із плитного каменю висотою в 1 аршин. Будівля висотою від підмурку до даху 6 1/2 аршина. Карнизи дерев'яні. Стіни в зрубі – внутрішньо поперечні – 1, дверей соснового дерева столярних – 2, плиточних – 2, з залізними приладами. Долівка та стеля з дощок. Вікна з напівбілим склом. Накрита гонтом. Млин новий, з повною наявністю механізмів і ряжевою скринєю» [22, 23].

Столярне ремесло було допоміжним на завершальній стадії житлобудівництва, але вимагало детальної, чистої обробки деревини, точних з'єднань виготовлення дверей, віконних рам, декоративно-прикладних елементів. Столяри користувалися великою пошаною, асортимент їхніх виробів був досить широким: від хатнього начиння до ткацьких верстатів. Досить часто столяри самостійно виготовляли інструменти. Для цього використовувалися тверді породи дерев: граб, ясен, яблуню, грушу.

Поширеним заняттям було плетіння кошиків із лози та кори дерев. На Волині ріс найбільш придатний для плетіння різновид лози – верболіз, інакше його ще називають «молокитною». Його використовували для виготовлення різноманітних дитячих іграшок та сувенірів, посуду для зберігання зерна та борошна. Звичайно, селяни виготовляли окремі види цієї продукції на продаж, для отримання грошей. Проте важко сказати, що в першій половині XIX ст. лозоплетіння мало характер промислу; це, перш за все, було одне з селянських ремесел, необхідних їм у повсякденному житті.

1. Центральний державний архів України в м. Києві (далі – ЦДДАУК). – Ф.442. – Оп. 451. – Спр. 80.
2. Пономарев А.П., Артюх Л.Ф., Косміна Т.В. Українська минулина: Ілюстративний етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1993.
3. Державний архів Житомирської області (Далі – ДАЖО). – Ф.17. – Оп.2. – Спр. 92.
4. Державний архів Волинської області (Далі – ДАВО). – Ф. 480. – Оп.1. – Спр. 71.
5. Неболсин О.О. Статистическое обозрение внешней торговли России. – СПб., 1850. – ч.1.
6. ДАЖО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 22.
7. ДАЖО. – Ф. 230. – Оп.1. – Спр. 292.
8. ДАВО. – Ф. 359. – Оп.1. – Спр. 9.
9. ДАВО. – Ф. 359. – Оп.1. – Спр. 260.
10. ДАЖО. – Ф. 230. – Оп.1. – Спр. 260.
11. Веремійчик І.М. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. – Луцьк, 1995.
12. ЦДДАУК. – Ф. 442. – Оп.1. – Спр. 6882.
13. ЦДДАУК. – Ф. 442. – Оп.1. – Спр. 2257.
14. ДАЖО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 299.
15. ДАЖО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 32.
16. Сташевский Е.Д. Статистическое обозрение. – Ч. II.
17. Веремійчик І.М. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. – Луцьк, 1995.
18. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. – ч.1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959.
19. ДАЖО. – Ф. 49. – Оп. 1. – Спр. 2282.
20. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. – СПб., 1850.
21. ЦДДАУК. – Ф. 442. – Оп.1. – Спр. 6476.
22. ДАЖО. – Ф.263. – Оп.1. – Спр. 2142.

Н.П. Лавріненко

БДЖІЛЬНИЦТВО У ГОСПОДАРСТВАХ ПОЗАШТАТНИХ МОНАСТІРІВ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В XIX ст.

Із падінням тоталітарного радянського режиму на українських землях невинно проходить процес становлення релігійних інституцій. Поряд з відновленням парафіяльних церков проходить процес відновлення, забутого й овіяного ореолом таємничості, інституту чернецтва. У сучасних умовах поліконфесійності нашого суспільства архіактуальним стає питання матеріального забезпечення церков. Шукаючи відповіді на це питання, нашу увагу привертає стан бджільництва в монастирських господарствах у XIX – поч. XX ст.

Серед праць, присвячених економічному становищу монастирів у Російській імперії в XIX ст. варто відмітити працю професора Д.І Ростиславова, у якій висвітлено джерела фінансування монастирів усієї імперії [1]. Автор бере за приклади великі, великоруські штатні монастирські обителі та лаври. Поза увагою дослідника залишається фінансова сторона існування дрібних позаштатних монастирів [1]. Частково економічна сторона життя окремих монастирів Київщини з'ясовується Ф.Г. Лебединцевим [2], М.О Максимовичем [3], Ю. Мариновським [4;5], В. Ластовським [6], О. Крижанівським [7] та ін. Спеціальних розвідок, присвячених темі бджільництва в монастирських господарствах, ми не зустрічали.

Метою дослідження є розкриття сутності соціально-економічних функцій чернецтва в XIX ст., з'ясування ролі бджільництва у економіці монастирських господарств. Об'єктом пропонованого дослідження є господарська діяльність православного чернецтва. Предметом дослідження є роль православних храмів та монастирів Київщини як осередків бджільництва, аналіз економічного значення бджільництва та його продуктів для церковних потреб, виявлення технології тогочасного бджільництва.

У кінці XVIII – на початку XIX традиція церковного бджільництва занепадає. Хижачька вирубка лісів змушувала монастирі переходити від примітивного бортництва до більш трудомісткого, але значно продуктивнішого пасічництва [9, 20-22.]. В описах церковного майна того часу згадки про церковні пасіки трапляються рідко, або ж говориться, що «є борти та без бджіл, бо бджоли вимерли». У середині XIX ст. пасіки при парафіяльних церквах були доволі рідкісним явищем [10, 673].

У другій пол. XIX ст., коли гостро постало питання про забезпечення добробуту парафіяльного духовенства, актуалізується проблема відновлення та розвитку бджільництва при церковних господарствах. Ось як говориться на сторінках тогочасного авторитетного видання: «в виду поступенного возродження пчеловодства на новых началах, не

мешало бы нашим церковным попечительствам вспомнить этот достойный подражания обычай предков и, вместо того, чтобы нуждаться в средствах или взывать, под час голосом вопиющего в пустыне, о материальной помощи, возстановит церковные пасеки, которые будучи устроены на разумных началах, могли бы приносить не только значительный доход для потребностей церковных, для поддержки сельской школы, для различных дел благотворительности и прочее, но и служить практической школой для обучения населения пчеловодству, которое само по себе есть дело благодетельное и полезное” [10, 673].

Чи не єдиним місцем, де традиція бджільництва стійко трималася протягом багатьох століть, були монастирі Київщини. Утримувати пасіки для них було звичною справою. Про це свідчать документи XVII-XIX ст. Особливо охоче займалася монастирська братія бджільництвом, продукцію якого – мед і віск – використовували, окрім всього іншого, у культовій практиці. Одна чи навіть кілька пасік були атрибутом буквально кожного монастирського господарства, при чому пасіки нерідко нараховували по 200-300 вуликів. Інтерес до бджільництва невпинно зростав. Зупинимось на історії Медведівського Миколаївського монастиря. А вона свідчить, що:

1. “Года 1661 18 апреля, новым универсалом, Юрий Хмельницкий утвердил за монастырем владение **пасекою** за Днепром, при устье речки Кобелячки, уступленное монастырю паном Юрием Немиричем подкоморием киевским, старостою Овруцким” [11, 10];

2. “в 1747 г. игуменом Никифором Гуковским куплены у жителя м. Кошоватого, Василя Стороженка **пасека**, мельница, дуброва и поле рабочее, выше с. Новоселица, над р. Потоком.”;

3. “В 1748 г. куплены монастырем у жителей с. Новоселица – Григория и Ивана Лазоренковых **пасека** Рублева и к ней принадлежащие дуга, гребелька и поле рабочее”;

4. “В 1749 г. куренный величковский, Василь Каневец, козак запорожский завещал монастырю пасеку около речки Ирклъя”;

5. “В 1755 г. куплен байрак, называемый зубринец, у бывших медведовских жителей Игната и Грыцька Петолетенков, с пасекою и садом, в вершине сухого Тясмина, близ уманской дороги” [11, 13].

Отже, цей монастир у XVIII ст. володів чотирма пасіками. Цікава інформація про бджільництво в монастирі зустрічається за 1773 р.: “Кроме монастырской пасеки есть обья пасеки у игумена, по примеру прежде бывших настоятелей, не ради прибыли какой-либо знатной, но “ради утехи или малой части меда” [11, 18]. Тобто, в Медведівському Миколаївському монастирі на кінець XVIII ст. вже склалась добра традиція, за якою ігумен займався бджільництвом.

Варто згадати й про Корсунський Онуфріївський монастир. Саме цей монастир (за легендою) було засновано на місці пасіки його фундатора Григорія

Гуляницького [12, 353]. У XIX ст. спостерігається нова хвиля розвитку монастирського бджільництва.

До впровадження рамкових вуликів, монастирські пасічники користувалися пнями-вуликами й тримали по декілька пасік. Кількість бджолосімей у монастирських пасіках постійно коливалась, як правило, від 60 до 645. Так Чигиринський жіночий монастир у 1893 році мав пасіку з 115-ти вуликів, Мотронинський – 60-ти, Мошногірський – 645-ти, Медведівський – 125-ти, Корсунський – 190-та, Жаботинський Онуфріївський – 375-ти, Виноградський Успенський – 125-ти вуликів [13, 79, 84, 88, 94, 97, 102, 108]. Коли врахувати, що вартість вулика була близько 6 р. [14, 95], то монастирська пасіка (в залежності від її розмірів) становила капітал від 360 крб. до 3870 крб., що становило значну підмогу чернецькому господарству.

Серед заштатних монастирів Київщини найбільше вуликів мав Мошногірський Вознесенський монастир. Однією з причин цього було те, що монастир успадкував частину майна закритого у 1842 р. Лебединського Георгіївського монастиря. Саме на хуторі поблизу м. Шполи була розташована одна з найбільших пасік Мошногірського монастиря [15, 7].

У друг. пол. XIX ст. бджільництво на Київщині розвивалося швидкими темпами й розміри пасік невпинно зростали. Про що свідчить аналіз пасік монастирів Київщини. Для прикладу візьмемо пасіку Жаботинського Онуфріївського монастиря, що була розташована за вісім миль від монастиря поблизу с. Гуляйгородок (суч. Черкаського району). У монастирському саду “Некрасино” де в 1830 р. було 60 пнів, у 1857–127 пнів, 1866 – 155, з 1893 – 375, в 1896 р. пасіка збільшилася на 94 вулики й становила 435 пнів, а вже наступного 1897 р. лише на зимівлю було опущено 469 пнів [16, 51].

Якщо по Російській імперії з однієї колоди отримували 10-12 фунтів, а інколи й до 1,5 пудів меду, то, за даними 1856–1866 рр., на пасіці Жаботинського Онуфріївського монастиря отримували від 18 до 27 фунтів меду з одного вулика-пня, що, вочевидь, було досить високим показником. У середині XIX ст. мед продавали по 3-5 крб. сріблом за пуд, а до початку XX ст. ціна становила вже 6 крб. сріблом [17, 95], віск коштував від 12 до 20 крб. за пуд. Він, мабуть, що приносив і більші прибутки, оскільки він є сировиною для виготовлення свічок, від продажу котрих Жаботинський Онуфріївський монастир за рік отримував близько 750 крб. [16, 52]. Активне ведення пасік було значною мірою зумовлено необхідністю отримувати віск для виготовлення свічок. Кожна єпархія мала свої свічні заводи, котрі потребували сировини [1, 115]. Загальна ж потреба у свічках (як для церкви, так і для мирян) вимагала існування цілої свічкової „індустрії”, що є темою окремої розвідки.

Наведені цифри стануть більш зрозумілими, коли проаналізуємо інформацію про ціни на товари та послуги того періоду. Для цього скористаємось архівами Жаботинського Онуфріївського монастиря:

Таблиця 1. Ціни товарів на ринку м. Сміла кінця XIX – поч. XX ст.

Назва товару	Одиниця виміру	Вартість
Олія	1 пуд	6 р. 60 к.
Цукор	1 фунт	15 к.
Чай	1 фунт	2 р. 16 к.
Цитрини	6 шт.	42 к.
Борошно	1 пуд	1 р. 70 к.
Сіль	1 фунт	15 к.
Свіжа риба	1 пуд	4 р. 40 к.
Осетрина солена	1 фунт	25 к.
Вино церковне	1 пляшка	60 к.
Горілка	1 відро (10 кварт)	6 р.
Мед	1 пуд (1 ф.)	6 р. (18к)
Кабан	2 гол.	87 р. 0 к.
Кінь	1 гол.	від 50 р.
Корова (погана)	1 гол.	35 р.
Картуз	1 шт.	40 к.
Коса	1 шт.	65 к.

Таблиця 2. Оплата праці найманого робітника в монастирському господарстві Київщини у другій пол. XIX ст.

Послуга	Тривалість	Оплата
Оранка (ярова)	1 дес.	4р.
Косіння сіна	1 день	35 к.
Згрібання сіна	1 день	20 к.
Поління огородини	1 день	20 к.
Різноробоча	1 місяць	2р. 50 к.
Робітниця	1 рік	34р.
Різноробочий	1 день	30 к.
Різноробоча	1 день	20 к.
Кучер	1 рік	15р.
Постоялий двір	1 ніч	40 к.
Вивіз гною	1 віз	5 к.
Виготовлення цегли	1000 шт.	5р. 50 к.
Коваль	1 день	40 к.

[17, Арк. 3, 8, 9, 10, 15-17, 19, 28, 32, 33, 42, 45, 183]; [18, Арк. 4, 5, 7, 13, 12, 19, 25, 31, 52, 54]; [19, Арк. 27]. (В Рос. системі мір 1 фунт = 1/40 пуда = 409,512 г.; 1 пуд = 16,3805 кг.)

Коли взяти до уваги наведені розцінки то ми побачимо, що один вулик-пень приносив з продажу меду в середньому 3 рублі сріблом, також не варто забувати про віск та прополіс, що дозволяє звести суму до чотирьох рублів сріблом. Таким чином, взявши за основу середній показник збору меду по

Жаботинському монастирю в 26 фунтів з вулика, ми можемо виводити наступні дані:

Таблиця 3. Прибутки монастирів Київщини від бджільництва станом на 1893 р. [13, 79,84,88,94,97,102,108]; [20, 48,52].

Назва та розташування	Чол./жін.	Кількість ченців	Кількість вуликів	річний збір меду (пуд)	Вартість (р. сріблом)
Чигиринський За 1 в. від м. Чигирина	жін.	60	115	75	450
Медведівський За 28 в. від м. Чигирина	чол.	13	125	81,25	487,5
Мотронинський За 38 в. від м. Чигирина	чол.	11	60	39	234
Жаботинський За 28 в. від Черкас	чол.	10	375	243,75	1462,5
Виноградський За 40 в. від Черкас	чол.	14	125	81,25	487,5
Корсунський за 48 в. від Канева	чол.	12	190	123,5	741
Мшногірський За 30 в. від Черкас	чол.	11	645	419,25	2515,5

Як видно з таблиць №1-3, прибутки від бджільництва дозволяли покривати значну частину витрат монастиря, що складало вагомий внесок в економіку монастирського господарства.

Окремої уваги заслуговують методи тогочасного бджільництва. Огляд бджіл проводили два рази на рік: перший – обов'язково в день Благовіщення (25 березня/7 квітня): підрізали лишки меду; перевіряли як перезимували й чи вистачає запасу меду. Коли траплялось, що меду замало для дозимівлі, то пасічник жертвував декількома бджолиними сім'ями. Бджіл викурювали, а мед розподілявся між іншими сім'ями. Наступний огляд пасіки проводився в кінці вересня (підглядкування або підбирання), тоді ж проводили основний збір меду [20, 26]. У монастирських пасіках Київщини в другій половині XIX ст. збір меду проводився все ще екстенсивним методом, за так званою "роевійною системою бджільництва" [22, 25].

Дуже часто дуплянки-пні виготовляли з дерев, які мали природні дупла. Такі вулики не мали дна, у його стінках був лише один отвір-льоток, і всі маніпуляції з бджолами проводилися через отвір у нижній частині пня. Такий вулик видовбувався з липової, вільхової чи дубової деревини; пні накривали берестиною чи соломною; ставили їх відкритим дном прямо на землю, а основу прикопували. Іноді під пнем викопували ямку, щоб бджоли могли будувати там стільники. У пнях (через їхню мало мірність) могла існувати лише невелика бджолина сім'я [21, 25].

Влітку бджоли сильно роїлись. Скажімо, із зими вишло приблизно сто пнів з бджолами, протягом весни-літа утворилось ще 120 роїв, котрі оселились в пустих пнях. Таким чином, на осінь в пасіці вже було 220 пнів з бджолами.

На пасіках під час медозбору було багато бджолиних сімей, але більшість їх не мала житла для зимівлі. Тому після закінчення головного взятку (на

Спаса), пасічники закурювали (вбивали) своїх трудівниць сіркою [21, 25-26].

На прикладі пасіки Жаботинського Онуфріївського монастиря можна побачити, що протягом десятиків років (з 1838 по 1866 рр.) монастирська пасіка трималась в межах ста пнів на зиму. Залежно від року, від погодних умов, вбивали під час осінньої викачки меду від 80 до 200 пнів, але залишали не менше сотні на зимівлю [22, 129-130]. Очевидно, що питання про необхідність збільшення розмірів пасіки в монастирях не виникало, оскільки існуюча на той період кількість бджолосімей, задовольняла потреби братії.

Однією з таких потреб було варіння меду: „По древньому примеру православных братств, братія монастирская сытила мед к празднику св. Онуфрия, и продавала в этот день богомольцам, извлекая из этого некоторую пользу на поддержание скудной обители” [12, 353]. Важко судити про подібну практику як загальноприйнятю, але певно, що в Корсунському Онуфріївському монастирі у XVIII ст. подібна практика була звичайною справою.

Не виправдались сподівання зустріти згадки про впровадження нових технологій у бджільництві на монастирських пасіках, й на початку XX ст. Не зважаючи на винайдення ще в першій чверті XIX ст. П. Прокоповичем рамкового вулика, монастирські пасічники дотримувались дідівської технології. Не маємо змоги знайти причини такого “консерватизму”. Можна передбачити, що причиною цього була непоінформованість пасічників. Та не зважаючи на “консерватизм” вони отримувати високі, як на “роєбійну” систему, “врожаї” меду. Що свідчить про наявність вікового досвіду та майстерності монастирських пасічників. Саме в монастирях бджільництво безперервно розвивалось століттями, дотримуючись вироблених століттями “секретів”. Робота на монастирських пасіках була своєрідною школою й для місцевого населення. Підсумовуючи необхідно зауважити відсутність достатнього наукового підходу до бджільництва у більшості населення, що породжувало віру в заклинання для успішного розведення бджіл та додавало виключно благополучним монастирським пасікам ореолу певної святості.

Таким чином, монастирі жили не лише з дарунків, добровільних датків прочан та “зборів на потреби”, а й були доволі потужними господарськими одиницями. Саме монастирське господарство в заштатних монастирях Київщини відіграло основну роль у забезпеченні добробуту братії. Відсутність державного утримання стимулювала чернечу братію до господарських турбот, що простежується при порівнянні “економической” і “церковной” сум, при зведенні річних прибутків та видатків монастирів. Значне місце у формуванні економічних сум у монастирських господарствах Київської губернії відіграло саме бджільництво.

1. Ростиславов Д.И. Опыт исследования об имуществе и доходах наших онастырей. – СПб., – 1876.
2. Лебединцев П.Г. Ирдынский Успенский монастырь // Киевская Епархиальная ведомости, 1861. – №18.
3. Максимович М.А. Сказание о межигорском монастыре // Киев: В типографии Федорова, 1869.
4. Мариновский Ю.Ю. Куполи над тясмином / 3 історії

- Медведівського Миколаївського монастиря // Людина і світ. – 1994. – №2.
5. Мариновский Ю.Ю. «Сведения о древностях Мошиногорского монастыря». – 1991. – №3.
6. Ластовський В. Трахтемирівський та канівський монастирі у 18 ст. // Пам'ять століть. – 1997. – №6.
7. Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному житті Правобережної України (XVIII – перша пол. XIX ст.). – К., 1991.
8. Заглада Н. Бджільництво // Родовід. – 1992 – №4.
9. Крижанівський О. Монастирське господарство правобережної України // Український світ. – 1993. – №3-12.
10. Два слова о церковных и монастырских пасаках // Киевская старина. – 1889. – №3.
11. Лебединцев П.Г. Медведовский Николаевский монастырь // Киевские Епархиальные Ведомости. – 1870. – №1-2.
12. Корсунский-Онуфрієвський монастирь // Киевские Епархиальные Ведомости – 1866. – №1.
13. Мариновський Ю.Ю. Православні Монастирі на терені сучасної черкаської області. – Черкаси: Відлузня, 1997.
14. Державний Архів Черкаської Облaсті (далі – ДАЧО). – Ф.149. – Оп.1. – Спр. 127.
15. ДАЧО. Ф. 148. – оп. 1. – Спр. 123.
16. ДАЧО. Ф. 149. – оп. 1. – Спр. 89.
17. ДАЧО. Ф. 149. – оп. 1. – Спр. 158.
18. ДАЧО. Ф. 149. – оп. 1. – Спр. 159.
19. ДАЧО. Ф. 149. – оп. 1 – Спр. 135.
20. Центральний державний історичний архів (у м. Києві) – Ф. 127. – Оп. №1020. – Спр. 2431.
21. Бондарчук Л.І., Соломаха Т.Д. Вулики. Історія створення та різні системи. – К.: Фітосоціоцентр, 1998.
22. ДАЧО. Ф. 149. – Оп. 1. – Спр. 147.

Р.В. Буравченко

УРЯДОВА ПОЛІТИКА ЦАРАТУ В ЦУКРОВІЙ ГАЛУЗІ (XIX – поч. XX ст.)

Особливістю розвитку промислового виробництва є повна залежність його від урядової політики стосовно галузі. Цукрова промисловість Російської імперії, підвалини котрої були закладені в 1719 р. [2, 32], не мала власної сировинної бази – цукрового очерету, повністю залежала від імпорту цукру-сирцю і тому її розвиток без підтримки держави був неможливий. Спроба виправити становище була здійснена урядом на початку XIX ст. Як наслідок, вже в останній чверті XIX ст. країна посіла передові позиції серед країн-цукровиробників.

Оскільки основою сировинної бази цукрової промисловості став цукровий буряк, для вирощування котрого найкращі кліматичні та агрокультурні умови були на Правобережжі та Лівобережжі України, то розвивати цукрову промисловість, із економічної точки зору, було найдоцільніше саме тут. З цієї причини урядова політика царату в цукровій галузі спрямовувалася на її розвиток у Київській, Полтавській, Чернігівській, Подільській, Волинській та Харківській губерніях.

У статті автор ставить за мету з'ясувати митну та податкову політику царату в цукровій галузі XIX ст. –